

Introducere

Lucrarea *Drepturile femeii dreptul internațional: conținut juridic și influențe culturale* constituie o analiză științifică asupra raportului dintre factorul cultural și protecția juridică a drepturilor femeii în scopul evidențierii modului în care practicile culturale promovate la nivelul comunității influențează la nivel oficial reglementările legale în materia drepturilor femeilor. Integrarea factorului cultural în analiza sintetizată în prezenta lucrare poate fi argumentată în două sensuri: (1) în primul rând, am dorit ca prin lucrarea noastră, să prezentăm o perspectivă inovatoare asupra problemelor care limitează protecția juridică a drepturilor femeilor; (2) în al doilea rând, juxtapunerea *factor cultural-protecția juridică a drepturilor femeilor* asigură caracterul interdisciplinar al lucrării precum și originalitatea modelului analitic propus.

Justificarea alegerii temei rezidă în conștientizarea nevoii de consolidare a sferei protecției juridice a drepturilor femeii, consolidare legislativă care este posibilă prin identificarea aspectelor/stărilor/situațiilor de fapt care sunt incompatibile cu dezideratul atingerii în mod concret a *egalității de facto între bărbați și femei*. Prezența unui cadru articulat de protecție a drepturilor femeii nu exclude, *de plano*, posibilitatea de îmbunătățire a acestuia prin luarea în considerare a provocărilor sociale actuale. Paradigma juridică – fiind prin excelență de natură socială – trebuie să organizeze răspunsuri coerente cu privire la modul de abordare a limitărilor aduse drepturilor femeii prin aspecte de natură culturală astfel încât cerința respectării pluralismului cultural să fie conciliată cu cerința respectării drepturilor omului.

Lucrarea avansează un *model teoretico-explicativ* propriu care pornește de la premisa conform căreia *există o relație de intercondiționare între garantarea egalității de facto și practicile culturale*. Premisa evocată este fundamentată pe observații de natură empirică în virtutea cărora garantarea juridică a protecției drepturilor femeilor este un fapt necesar însă nu și suficient pentru asigurarea promovării în fapt a drepturilor femeilor. Cu alte cuvinte, *ipoteza de cercetare* în jurul căreia se întemeiază discursul nostru științific poate fi rezumată în următorul sens: există un raport de condiționare reciprocă între factorul cultural și obținerea *egalității de facto* în privința segmentului feminin; deși există reglementări juridice cu vocație în asigurarea protecției juridice a drepturilor femeilor, acestea au ca rezultat asigurarea *egalității de jure* respectiv a egalității în drept sau în virtutea normelor de drept permițând ca, în mod concret, să existe în continuare încălcări în materia drepturilor femeilor. Acestea din urmă sunt promovate la nivel cultural prin modele de gândire și comportament care susțin starea de subordonare a femeilor în societate. Efectele culturale negative asupra drepturilor femeilor sunt ilustrate la nivelul comunităților culturale prin practici/obiceiuri/tradiții impuse sub forma unor norme comportamentale achiesate de conducătorii comunității în cauză. De asemenea, efectele culturale negative aplicate asupra drepturilor femeilor trebuie să fie considerate și *stricto sensu*, prin referire la tiparelor mentale patriarhale care conduc la atitudini și comportamente discriminatorii față de femei cu toate că aceste tipare mentale patriarhale nu sunt concretizate propriu-zis în practici/obiceiuri/tradiții contrare drepturilor femeilor. *Lipsa de sincronizare între protecția juridică a drepturilor femeilor și practicile culturale a fost surprinsă în modelul teoretico-explicativ descris în rândurile de mai sus numit teoria incongruenței*. În virtutea acestei teorii, între reglementările juridice în materia drepturilor femeilor și practicile culturale există o *nepotrivire* deoarece practicile culturale dăunătoare femeilor continuă să existe în fapt deși la nivelul normelor de drept există reglementările juridice menite să protejeze drepturile femeilor.

Din punct de vedere *metodologic* predomină metoda de cercetare *hermeneutică*. Întregul demers științific este unul interpretativ, având în vedere faptul că intervenția personală este

vizibilă în structura lucrării de la modul de organizare al capitolelor la modul de prezentare, explicare și comentare a informațiilor științifice. Deși prezenta lucrare este circumscrisă științelor juridice, am considerat că rigurozitatea aferentă acestui domeniu nu este incompatibilă cu formularea de observații, critici sau propuneri în materie. De asemenea, integrarea elementului cultural în analiza juridică a contribuit la flexibilizarea caracterului tehnic al reglementărilor, favorizând exprimarea de puncte de vedere personale asupra problemelor de drept studiate și inclusiv la avansarea unor modele explicative proprii asupra reglementărilor incerte sau asupra problemelor de drept trecute sub tăcerea legii. Am înțeles metoda de cercetare hermeneutică atât ca un instrument de cercetare care permite implicarea personală dar și ca un instrument care solicită un riguros demers argumentativ pentru fundamentarea opiniei personale exprimate. Este necesar să menționăm că opțiunea pentru metoda de cercetare hermeneutică a fost justificată prin apel la caracterul multidisciplinar al lucrării; relația dintre cultură și protecția juridică a drepturilor femeii – ca element central al lucrării care îi asigură coerența – este susceptibilă de interpretări personale evidențiate, după cum am menționat anterior, prin explicații, critici sau propuneri. În aceeași ordine de idei, metoda de cercetare *comparativă* și metoda de cercetare *logică-deductivă* au fost incluse în cadrul teoretico-metodologic al lucrării. Ambele metode rezultă din modul de abordare și de structurare al lucrării. Mai mult decât atât, însuși titlul lucrării este reprezentativ pentru sublinierea metodei comparative: relația dintre protecția juridică a drepturilor femeilor și cultură este analizată în multiple sisteme de drept – de la sistemul internațional, la sistemul european, inter-american, african, asiatic, și național. Acest aspect echivalează cu abordarea comparativă a aceluiași subiect (raportul cultură-drepturile femeilor) și relevarea particularităților sale în contexte juridice diferite. Deși titlul cuprinde referințe exclusiv cu privire la sistemul internațional și sistemul european de protecție a drepturilor omului, am integrat, în cuprinsul lucrării, analiza sistemului inter-american, a sistemului african și a sistemului asiatic de protecție a drepturilor omului deoarece am considerat că pentru a exprima un punct de vedere fundamentat asupra subiectului relației dintre drepturile femeii și influențele culturale asupra acestora, este necesar să înțelegem sistemul internațional de protecție a drepturilor omului în sens larg. Astfel, am avansat *o perspectivă integrală* asupra sistemului internațional de protecție a drepturilor omului, incluzând în cuprinsul acestuia atât reglementările onusiene, reglementările instanțelor penale internaționale cât și reglementările aferente sistemelor regionale de drept. Aplicând raționamentul parte-întreg observăm că sistemele regionale de drept sunt parte la întregul reprezentat de sistemul internațional de drept. În acest sens, sistemul onusian reunește reprezentanți ai tuturor sistemelor regionale de drept iar angajamentele asumate față de normele onusiene influențează ordinea juridică de la nivel regional.

Metoda de cercetare deductivă este în acord cu modul de structurare al capitolelor lucrării, informația științifică fiind expusă de la general la particular. Am optat pentru această metodă de cercetare întrucât am considerat că în scopul corectei înțelegeri a influențelor aduse de factorul cultural asupra drepturilor femeilor este necesară clarificarea conceptelor esențiale pentru cercetare și în special clarificarea *clivajului dintre cultură și drepturile femeilor ca drepturi ale omului*. Transformarea – practicilor culturale (în cazul în care ne raportăm la comunități culturale) sau a tiparelor atitudinale și de gândire promoatoare a subordonării femeilor – în instrumente care încalcă sau limitează protecția juridică a drepturilor femeilor reprezintă ideea centrală reiterată în analiza fiecărui sistem regional de protecție a drepturilor omului. Aceeași logică deductivă a fost păstrată și în prezentarea informațiilor cuprinse în capitolele lucrării, fiecare capitol debutând cu informații generale, pentru ca, pe parcursul analizei, perspectiva de studiu să se refere la aspectele particulare.

Modul de structurare a lucrării reflectă *obiectivele științifice* propuse prin demersul de cercetare. Subliniem că fiecare capitol expune aspecte de interes pentru cercetare, aspecte raportate la demonstrarea ipotezei centrale: *existența raportului de condiționare reciprocă*

dintre cultură și protecția juridică a drepturilor femeii. Luând în considerare importanța factorului cultural pentru cercetare, precizăm că am utilizat, pe parcursul lucrării noastre, termenul *gen* pentru a desemna aspectele relevante protecției drepturilor femeilor. Genul desemnează ansamblul mentalităților sociale transmise pe cale culturală în funcție de care se identifică rolurile masculine și feminine.

Primul capitol al lucrării – Concepte transdisciplinare relevante pentru cercetarea drepturilor omului și a drepturilor femeii. Studiu asupra echivalențelor juridice – reprezintă mai mult decât o clarificare conceptuală, abordând inclusiv aspecte referitoare la relaționarea conceptelor studiate. Obiectivele științifice corespunzătoare primului capitol pot fi sintetizate după cum urmează: (1) abordarea teoretică a conceptelor cultură, cultura legală, cultura drepturilor omului, cultura drepturilor femeii; (2) prezentarea particularităților aferente conceptelor studiate; (3) stabilirea potențialelor corelații existente între conceptele studiate și integrarea lor într-un model analitic personal. Am avansat pentru studierea noțiunilor cultură și cultură legală perspectiva constructivistă conform căreia normele culturale sunt produsul interacțiunilor din societate și sunt asumate de indivizi prin atitudinile adoptate. Cu alte cuvinte, factorul cultural – ca expresie utilizată pe întreg parcursul lucrării noastre – reprezintă echivalentul ansamblului de norme culturale construite prin interacțiunea dintre indivizi și legitimate prin acceptul indivizilor. Aplicând factorul cultural în teoria drepturilor omului am observat că acesta a limitat drepturile omului prin practicile culturale consacrate la nivelul comunității. Drepturile femeilor – ca segment specific derivat din teoria drepturilor omului – au fost obiectul unor grave limitări justificate din punct de vedere cultural. În acest punct ia ființă dezbaterea doctrinară referitoare la justa alegere dintre drepturile omului (caracterizate prin universalitate conform doctrinei occidentale) și cultură (conform tezei relativismului cultural, drepturile omului nu sunt universale și imuabile; ele trebuie să fie interpretate în contextul politico-juridic existent la nivel regional și nu pot fi contrare normelor culturale care caracterizează comunitatea de apartenență a individului). Din punctul nostru de vedere, clivajul teoretic expus anterior nu trebuie rezumat la cele două aspecte – universalitatea drepturilor omului și relativismul cultural – ci este necesar să extindem considerentele de studiu la interpretarea statică a culturii propusă de teza relativismului cultural. Conform acesteia din urmă, cultura nu poate fi ajustată cerințelor drepturilor omului deoarece aceasta este statică și monolitică și trebuie să fie conservată în formă pură în scopul menținerii identității colectivității culturale. Astfel, drepturile femeilor ca drepturi ale omului sunt incompatibile cu dreptul colectiv al comunității culturale de a menține în aplicare practici dăunătoare integrității fizice și psihice a femeilor. În scopul concilierii celor două categorii de drepturi – drepturile femeilor (ca drepturi individuale) și dreptul colectivităților asupra identității culturale (ca drept colectiv) propunem perspectiva constructivistă asupra culturii care permite atât îndepărtarea de perspectiva esențialistă asupra culturii cât și înțelegerea culturii în sens dinamic. Discuția teoretică asupra definirii drepturilor femeii ca drepturi ale omului, respectiv corelațiile avansate asupra raportului cultură-drepturile omului au fost demonstrate prin referințe juridice. Astfel, primul capitol nu are un conținut pur teoretic întrucât întreaga argumentație este fundamentată prin invocarea prevederilor cuprinse în documente notorii în sistemul de drept internațional precum Declarația Universală a Drepturilor Omului, Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene sau documentele internaționale (platforme de acțiune și declarații) adoptate în cadrul conferințelor internaționale organizate în materia drepturilor femeii sub egida Organizației Națiunilor Unite.

Cel de-al **doilea capitol** – Integrarea factorului cultural în analiza egalității de gen în dreptul internațional al drepturilor omului și în dreptul internațional umanitar – continuă analiza instrumentelor legale internaționale amintite în primul capitol, evitând redundanța conținutului științific. Inițiativele programatice (de natură neconstrângătoare) precum

platformele de acțiune și declarațiile adoptate cu ocazia desfășurării conferințelor internaționale în materia drepturilor femeilor precum și instrumentele legale contrângătoare ca Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice precum și Pactul Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale și Culturale, Convenția ONU pentru Eliminarea Tuturor Formelor de Discriminare față de Femei, au fost analizate pe coordonate științifice mult mai detaliate. Contextele de analiză identificate în primul și în cel de-al doilea capitol al lucrării sunt diferite deoarece în cadrul primului capitol, evidențierea documentelor legale internaționale a avut ca scop exemplificarea ideilor teoretice exprimate asupra principalelor concepte și raporturi supuse analizei în timp ce, în conținutul celui de-al doilea capitol, instrumentele legale internaționale au fost dezvoltate din perspectiva criteriilor gen și cultură. Dintre documentele legale enumerate, Convenția ONU pentru Eliminarea Tuturor Formelor de Discriminare față de Femei este documentul reprezentativ pentru discursul nostru. În cel de-al doilea capitol al lucrării am realizat o analiză minuțioasă asupra standardelor legale în materia egalității propuse prin textul Convenției, reținând în mod deosebit standardul egalității transformative menționat în art. 5. După cum am precizat cu ocazia analizei conținutului Convenției ONU pentru Eliminarea Tuturor Formelor de Discriminare față de Femei, art. 5 extinde formele egalității – de la egalitatea formală (realizată în temeiul normelor de drept) la egalitatea substanțială (care se ocupă cu studiul impactului concret al normelor de drept în materia egalității și asigurarea efectului egalității prin raportare la cadrul concret) până la egalitatea transformativă – concentrată asupra modificării tiparelor atitudinale și de gândire ale bărbaților și ale femeilor cu finalitatea de a înlătura stereotipurile de gen. Egalitatea transformativă se găsește într-o legătură directă cu egalitatea substanțială întrucât atingerea egalității de facto este improbabilă atât timp cât aceasta nu este însoțită de modificările atitudinale și comportamentale ale indivizilor.

Pentru a obține o analiză extinsă asupra raportului dintre factorul cultural și reglementările juridice în materia drepturilor femeilor, în capitolul aferent sistemului internațional de protecție juridică a drepturilor omului am inclus aspecte referitoare la dreptul internațional umanitar. Am optat pentru observarea modului în care reglementările de drept umanitar asigură protecția juridică a drepturilor femeilor având în vedere premisa conform căreia *clivajul dintre cultură și drepturile femeilor există atât în contextele sociale specifice ale comunităților culturale cât și în alte contexte/situații speciale (în cazul dat, situațiile de conflict armat)*. Am ajuns la concluzia potrivit căreia *teoria incongruenței* dintre factorul cultural și garantarea juridică a drepturilor femeilor este validată inclusiv în planul dreptului internațional umanitar. Deși Convențiile de la Geneva și Protocoalele Adiționale asigură tratarea femeilor cu respectul cuvenit pentru modestia și demnitatea specifică acestora iar Statutele Tribunalului Internațional (ne referim în mod concret la Tribunalul Internațional pentru Rwanda și Tribunalul Internațional pentru Fosta Iugoslavie) califică infracțiunea de *viol* ca și *crimă împotriva umanității*, încălcările drepturilor femeilor în situații de conflict armat reprezintă o realitate socială a cărei frecvență este ridicată. Încălcările drepturilor femeilor în situațiile de conflict armat produse în Rwanda și în Bosnia sub forma violurilor sistematice, sclaviei sexuale, sarcinilor/sterilizărilor forțate au avut în vedere criterii etnice, factorul cultural fiind prezent în dimensiunea etnică. Încălcarea cadrului legal stabilit la nivel internațional în materia drepturilor femeilor a fost determinat de factorul cultural – acesta din urmă fiind observat din două perspective: atât sub aspectul elementului etnic (în cazul conflictului din Rwanda, femeile aparținând etniei Tutsi au fost supuse agresiunilor sexuale de către luptătorii de etnie Hutu iar în cazul războiului din Bosnia, femeile musulmane bosniace au fost victimele procesului de epurare etnică susținut de soldații sârbi) cât și sub aspectul *constructului social al genului*. Potrivit schemelor de gândire patriarhală, în caz de conflict armat, forțele ostile trebuie să comită acte de agresiune sexuală asupra femeilor aparținătoare

forțelor adverse în scopul impunerii dominației și a exercitării controlului psihologic asupra populației civile. Pornind de la modelul legal avansat de statutele celor două tribunale internaționale, Curtea Penală Internațională a incriminat în statutul său, sub calificarea *crime împotriva umanității*, o serie de acte de agresiune sexuală care vizează în special femeile (avem în vedere violul, sclavia sexuală, sarcinile forțate, sterilizările forțate, prostituția forțată). Este demn de menționat că analiza jurisprudențială și legală condusă asupra coordonatelor de drept internațional umanitar nu a urmărit surprinderea detaliilor tehnice specifice dreptului penal internațional. Având în vedere particularitatea lucrării noastre – de a observa raportul dintre factorul cultural și protecția juridică a drepturilor femeilor – putem afirma că raportul amintit a constituit punctul central al analizei noastre în secțiunea alocată dreptului internațional umanitar.

Sistemul european de protecție a drepturilor omului a fost abordat în cel de-al **treilea capitol** – *Teoria Egalității în Sistemul de Drept al Consiliului Europei și al Uniunii Europene. Studiu asupra criteriilor gen și cultură*. În cadrul capitolului III am urmărit particularitățile pe care principiul egalității și dreptul la nediscriminare (concepte pe care le-am utilizat intersanșabil prin apel la standardul comun al teoriei egalității) le prezintă în conexiune cu *factorul cultural*. În îndeplinirea demersului de cercetare amintit am urmărit ca obiective derivate: (1) demonstrarea existenței dreptului la cultură în cuprinsul Convenției Europene a Drepturilor Omului; în mod concret, am identificat elemente care susțin, pe cale interpretativă, ideea conform căreia cultura reprezintă un factor compozit (incluzând dimensiunea religioasă, etnică, rasială) și determină un tip specific de discriminare – discriminarea intersectorială (termen preluat din literatura de specialitate conform căruia discriminarea în funcție de criterii multiple trebuie să aibă în considerare efectele produse în dinamica lor); (2) demonstrarea evoluției, în sistemul de drept al Uniunii Europene, a prevederilor referitoare la egalitate și nediscriminare, de la criteriul economic, la criteriul cultural; prezența acestuia din urmă a fost argumentată prin raportare la prevederile Directivei 2000/78/CE, ale Directivei 2000/43/CE și ale Cartei Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene; (3) demonstrarea tensiunii care există, pe de o parte, între dreptul la cultură/dreptul la identitate culturală al femeilor, principiile neutralității statale și ale pluralismului religios și, pe de altă parte, principiul egalității; în acest caz, abordarea va fi realizată în contextul jurisprudenței dezvoltată de Curtea Europeană a Drepturilor Omului; (4) dezvoltarea, în sistemul de drept al Uniunii Europene, a unor modele de analiză jurisprudențiale care să abordeze portul vălului islamic – ca aplicație a tensiunii dintre drepturile enumerate anterior; (5) analiza reglementărilor Convenției de la Istanbul referitoare la influența factorului cultural asupra protecției juridice a drepturilor femeilor.

Capitolul III din lucrare a fost orientat către surprinderea particularităților pe care teoria egalității le aduce la nivel legal și jurisprudențial, prin referire la cele două sisteme de drept existente la nivel european: sistemul de drept al Consiliului Europei și sistemul de drept al Uniunii Europene. Prima secțiune a capitolului III aduce clarificări conceptuale privitoare la cele două elemente cuprinse în teoria egalității: *dreptul la nediscriminare și principiul egalității*. Deși literatura de specialitate a argumentat distincții care se impun între cei doi termeni, am ajuns la concluzia conform căreia aceste diferențieri sunt exclusiv teoretice deoarece la nivel legal și în explicațiile oferite pe cale jurisprudențială, *egalitatea și nediscriminarea sunt utilizate în mod intersanșabil*. Această tendință este evidentă prin raportare la ambele sisteme de drept analizate. Avansând cercetarea către sistemul de drept al Consiliului Europei, am ales drept referențial analitic *Convenția Europeană a Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale* precum și *Protocolul 12 al Convenției*. După cum rezultă din titlul capitolului, analiza de față s-a dorit a se diferenția de alte demersuri de cercetare care au în centru teoria egalității prin abordarea a două criterii – cel al genului și cel al culturii. Acesta este motivul principal pentru

care analiza teoriei nediscriminării a depășit cadrul art. 14 din Convenție, respectiv cadrul art. 1 din Protocolul nr. 12 al Convenției, adăugând analizei aspecte referitoare la *dreptul la viață privată sau libertatea de gândire, conștiință și religie*. Am ajuns la concluzia potrivit căreia în sistemul de drept al Consiliului Europei există o disonanță între prevederile legale (citate anterior) și analiza jurisprudențială a teoriei egalității prin prisma celor două criterii – gen și cultură. Astfel, am observat că dreptul la cultură nu este stipulat *in expressis verbis* în conținutul Convenției și nici nu este menționat în rândul criteriilor de discriminare avansate de art. 14 din Convenție și de art. 1 din Protocolul 12. Cu toate acestea, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a acordat o atenție deosebită în soluționarea celor trei cauze referitoare la portul vălului islamic aspectului cultural al problemei de drept (nediscriminarea) care a fost adusă în discuție. Într-o argumentație complexă, Curtea Europeană ia în considerare, în abordarea cauzelor *Dahlab, Dogru și Şahin*, dimensiunea religioasă a problemei, expunând problematica raporturilor dintre stat și Biserică, a posibilității de limitare a libertății religioase, de gândire și de conștiință și a justificării limitării respective invocând cerințele necesare a exista într-o societate democratică. În concluzie, aplicarea teoriei egalității la nivelul sistemului de drept al Consiliului Europei prin raportare la criteriile gen și cultură este marcată de (1) insuficienta precizare la nivel legislativ a factorului cultural și de (2) expunerea extinsă a problemei religioase și a modului în care aceasta influențează discriminarea femeilor la nivel jurisprudențial. În sistemul de drept al Uniunii Europene remarcăm, din nou, excluderea *in expressis* a factorului cultural din dispozițiile inițiale în materia nediscriminării existente în legislația primară și în legislația secundară. Prin excepție, Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene consacră diversitatea culturală, religioasă și lingvistică sub titlul egalității, marcând pentru prima dată recunoașterea, la nivelul legislației europene, a factorului cultural ca element al teoriei egalității. În contrast, instanța Uniunii Europene, nu s-a pronunțat asupra spețelor privitoare la portul vălului islamic, stabilind doar linii directoare privitoare la factorul cultural în materie vestimentară.

Convenția de la Istanbul – ca document juridic adoptat sub egida Consiliului Europei instituie o perspectivă *suis generis* asupra raportului dintre cultură și egalitate. Denumit oficial *Convenția privind Prevenirea și Combaterea Violenței împotriva Femeilor și a Violenței Domestice*, acest document legal introduce *genul* în rândul criteriilor discriminatorii și impune asupra aspectelor abordate în conținutul său, perspectiva de gen. Practicile culturale dăunătoare femeilor precum mutilarea genitală, căsătoriile forțate sau crimele de onoare sunt reglementate în mod expres. Asigurarea posibilității Uniunii Europene de a semna și ulterior de a adera la prevederile Convenției de la Istanbul, constituie o garanție a armonizării celor două sisteme europene de drept în privința subiectului raportului dintre cultură și drepturile femeilor.

Capitolul IV din lucrare – *Drepturile femeii în sistemul inter-american de drept. Relevarea influențelor culturale* – avansează *obiectivul științific principal* de a evidenția conexiunea dintre factorul cultural și prevederile legale în materia drepturilor femeilor prin luarea în considerare a particularităților socio-culturale ale regiunii. Capitolul prezintă un mod de abordare diferit față de celelalte capitole ale lucrării prin sublinierea aspectelor procedurale aferente modului de organizare instituțională la nivel regional. Urmărind *obiectivul științific* al analizei conexiunii dintre cultură și drepturile femeilor în sistemul inter-american de drept am considerat necesar să realizăm analiza jurisprudențială a acestei relații prin cercetarea jurisprudenței Curții Inter-Americane a drepturilor omului și a deciziilor pronunțate de Comisia Inter-Americană. În condițiile date, am considerat că sunt de interes informațiile asupra cadrului instituțional format din Organizația Statelor Americane, Comisia Inter-Americană de protecție a Drepturilor Omului și Curtea Inter-Americană a Drepturilor Omului. Distincția teoretică dintre mandatele Curții și Comisiei regionale în materia protecției drepturilor omului a fost evidențiată inclusiv

în cadrul analizei jurisprudențiale întreprinse, cazurile analizate fiind organizate în cuprinsul lucrării noastre în funcție de organismul (Curte/Comisie) care a exercitat atribuții în evaluarea cauzei. O altă particularitate instituțională a analizei drepturilor femeilor în sistemul inter-american de protecție a drepturilor omului rezidă în studierea influențelor exercitate de instituția *amicus curiae* în soluționarea cazurilor referitoare la cauzele incluzând criteriile *gen* și *cultură*. Trebuie să subliniem că implicarea instituției *amicus curiae* în soluționarea cauzelor în materia drepturilor omului nu constituie apanajul sistemului inter-american de drept, existând în acest sens un omolog instituțional în sistemul european de protecție a drepturilor omului. Am optat pentru integrarea, în lucrarea noastră, a unor opinii reprezentative exprimate de *amicii curiae* în scopul sesizării ideii conform căreia factorul cultural este evident în jurisprudența inter-americană de gen iar implicația accentuată a *amicii curiae* în soluționarea cazurilor referitoare la jurisprudența de gen subliniază, în opinia noastră, implicarea societății civile în atenuarea incidenței factorului cultural în încălcările produse în materia drepturilor femeilor prin identificarea și modificarea tiparelor mentale și comportamentale stereotipe. Factorul cultural este mult mai prezent în sistemul inter-american prin comparație cu alte sisteme regionale, acesta modelând atât atitudinea cât și comportamentul ambelor genuri. În virtutea acestei observații, capitolul IV din lucrare debutează cu explicarea conceptelor *marianism* (*marianismo*) și *machism* (*machismo*) care ipostaziază rolurile de gen feminin și masculin și relațiile stabilite între genuri. Genului feminin îi corespunde pasivitatea, grija, supunerea față de autoritatea masculină și devotamentul față de membrii familiei. Genului masculin îi corespund atributele activității, puterii, dominației – aspecte sintetizate prin conceptul *machismo*. Emanciparea feminină, produsă la nivelul sistemului inter-regional american realizată prin renunțarea la atributele derivate din marianism, a condus la replica autorității masculine realizată prin *femicid*. Noțiunea de *femicid* a fost utilizată în declarațiile și documentele oficiale de la nivelul sistemului inter-american pentru a desemna violența extremă asupra femeilor. Încălcările violente ale drepturilor femeilor din sistemul regional inter-american au fost sintetizate, la nivel socio-cultural, prin noțiunea de *femicid* iar, la nivel legal, rezultatul a constat în adoptarea Convenției Inter-Americane pentru Prevenirea, Pedepsirea și Eradicarea Violenței Împotriva Femeilor. Cunoscută în doctrină și sub denumirea Convenția Belem Do Para datorită locului în care a fost adoptată, Convenția Inter-Americană pentru Prevenirea, Pedepsirea și Eradicarea Violenței Împotriva Femeilor califică violența împotriva femeilor precum o formă de discriminare. De asemenea, meritul Convenției constă în introducerea principiului diligenței necesare (*due diligence*) în investigarea actelor de violență împotriva femeilor; principiul include în conținutul său toate măsurile pertinente pentru aflarea adevărului în cauză și pedepsirea făptuitorilor. Factorul cultural este, în egală măsură, menționat în prevederile Convenției, art. 6 stabilind dreptul femeilor de a fi libere de tiparele comportamentale și atitudinale care mențin starea de subordonare a femeilor.

Capitolul V – Implicațiile dreptului cutumiar asupra protecției juridice a drepturilor femeii în sistemul african de protecție a drepturilor omului – prezintă cea mai clară argumentație a raportului dintre factorul cultural și protecția juridică a drepturilor femeii. Particularitatea sistemului african de protecție a drepturilor omului constă în reglementarea expresă a valorilor culturale în documentele juridice oficiale. Carta Africană a Drepturilor Omului și a Popoarelor precum și Protocolul Adițional cu Privire la Drepturile Femeilor (cunoscut, în literatura de specialitate și sub denumirea de Protocolul de la Maputo având în vedere locul adoptării sale) recunosc în mod expres că factorul cultural constituie o parte integrantă a teoriei drepturilor omului, aducând o contribuție esențială în materie. Inițiativele legale sub-regionale în materia drepturilor omului precum Carta Arabă a Drepturilor Omului sau Declarația de la Cairo asupra Drepturilor Omului valorifică, în mod similar cu documentele legale regionale menționate anterior, factorul cultural în reglementarea drepturilor omului. În

context sub-regional, factorul cultural este surprins în dimensiunea sa religioasă, subliniind modul în care relațiile dintre genuri sunt abordate în dreptul islamic (ne referim în special la codul de conduită impus prin Coran și Sharia). Documentele adoptate la nivel regional abordează inclusiv aspectele culturale negative care limitează drepturile femeilor, interzicând în mod categoric practicile culturale dăunătoare femeilor. Importanța sistemului african pentru demersul de cercetare rezultă din recunoașterea cutumelor existente în comunitatea africană ca și norme de drept. Formalizarea legală a cutumei permite cristalizarea, la nivelul sistemului african de protecție a drepturilor omului, a *dreptului cutumiar* iar coexistența dreptului cutumiar cu normele dreptului statutar (dreptul oficial) permite identificarea, la nivel regional, a *pluralismului legal*. Luând în considerare particularitatea constând în ridicarea cutumei la rang de reglementare legală, *obiectivele științifice* aferente capitolului V au fost extinse la *analiza detaliată a specificului pluralismului legal, a caracteristicilor dreptului cutumiar sau a practicilor cutumiare* reglementate precum *căsătoriile cutumiare* sau *mutilarea genitală feminină*. Jurisprudența analizată reflectă modul de abordare, de către instanțele naționale (în special instanțele judecătorești ale Africii de Sud) a instituțiilor cutumiare din domeniul dreptului privat (căsătorie sau moștenire) reglementate prin dreptul cutumiar. Am ales să ne raportăm la instanțele Africii de Sud deoarece, din punctul nostru de vedere, reglementările naționale adoptate sunt superioare în materia protecției drepturilor femeilor prin comparație cu alte state de la nivel regional. În aceeași ordine de idei, am considerat oportun să studiem jurisprudența instanțelor naționale ale Africii de Sud deoarece instanța africană de la nivel regional a cunoscut, de-a lungul timpului, transformări instituționale care au afectat coerența practicii jurisprudențiale. Astfel, Curtea Africană a Drepturilor Omului și Popoarelor – stabilită prin Protocolul la Carta Africană cu privire la Drepturile Omului și Popoarelor referitoare la stabilirea unei Curți Africane a Drepturilor Omului și Popoarelor (protocolul a fost adoptat în iunie 1994 și a intrat în vigoare în ianuarie 2005) și Curtea de Justiție a Uniunii Africane stabilită prin Actul Constitutiv al Uniunii Africane au fuzionat într-o singură Curte numită Curtea Africană de Justiție și Drepturi ale Omului (protocolul de fuziune a fost adoptat în anul 2008).

Sistemul asiatic de protecție a drepturilor omului abordat în **Capitolul VI** al lucrării – *Prevalența culturii și limitele drepturilor femeii în sistemul asiatic de protecție a drepturilor omului* – marchează influența culturii asupra protecției juridice a drepturilor femeilor. Sistemul de drept asiatic este orientat de precepte etice desprinse din cultura regională dat fiind faptul că aspectele instituționale și jurisprudențiale sunt slab conturate. În mod similar cu sistemul african de protecție a drepturilor omului, sistemul asiatic evidențiază factorul cultural și plasează individul în interiorul comunității, subliniind importanța atașamentului individului față de comunitate (termenul generic utilizat în cuprinsul lucrării noastre pentru a desemna adeziunea individului la valorile comunității de apartenență este *comunitarismul*). Spre deosebire de sistemul african de protecție a drepturilor omului, sistemul asiatic de protecție a drepturilor omului nu deține un ansamblu de mecanisme și instrumente legale care să illustreze preocupările în materia protecției drepturilor femeilor ca drepturi ale omului la nivel regional.

Principalul *obiectiv științific* urmărit în cadrul capitolului VI constă în sublinierea specificităților culturale și legale care au influențat asupra protecției juridice a drepturilor femeilor la nivel regional. Pentru atingerea prezentului obiectiv științific, am urmărit împlinirea următoarelor *obiective științifice derivate*: (1) prezentarea semnificației și a conținutului *valorilor asiatice* – concept utilizat la nivelul discursului politic oficial pentru a justifica perspectiva autohtonă asupra drepturilor omului care se apropie de teza relativismului cultural, negând universalitatea drepturilor omului promovată de doctrina occidentală; (2) menționarea principalelor precepte confucianiste și sublinierea modului în care acestea au influențat protecția drepturilor femeilor la nivel regional. Menționăm că deși religia

musulmană reprezintă o dimensiune culturală care influențează deopotrivă sistemul regional african și sistemul regional asiatic, nu am reiterat în cadrul capitolului VI aspectele aferente acesteia, din dorința de a evita redundanța. (3) analiza de conținut a principalelor documente legale inițiate, la nivel sub-regional, de Asociația Națiunilor din Sud-Estul Asiei în materia drepturilor omului și, implicit, în materia drepturilor femeilor. Am recurs la studierea inițiativelor legale sub-regionale în materie confruntându-ne cu lipsa adoptării de instrumente legale la nivel regional. Documentele analizate sunt de ordinul declarațiilor și se înscriu în categoria dreptului neconstrângător. Având în vedere diversitatea valorilor asiatice și perspectiva stabilită la nivel regional în materia drepturilor omului (fundamentată, în special pe preeminența drepturilor economice, sociale și culturale și pe aprecierea drepturilor colective în detrimentul drepturilor individuale), considerăm că lipsa unor documente constrângătoare care să asigure protecția drepturilor femeilor este justificată.

Lipsa unor prevederi legale riguros articulate în materia raportului dintre cultură și drepturile femeilor din sistemul național de protecție a drepturilor omului determină ca structura capitolului VII, intitulat *Coordonate esențiale ale sistemului național în materia raportului dintre gen și cultură*, să fie limitată la coordonatele esențiale ale premisei centrale supuse analizei. **Capitolul VII** cuprinde o structură tripartită în funcție de care distingem *obiectivele științifice derivate ale capitolului*: (1) prima secțiune a capitolului evidențiază modul în care drepturile femeilor aparținând comunităților culturale minoritare sunt încălcate prin apel la practici culturale dăunătoare; (2) cea de-a doua secțiune este concentrată asupra sublinierii limitelor reglementărilor legale naționale în acomodarea raportului dintre cultură și drepturile femeilor; (3) ultima secțiune prezintă un posibil model de influențare, prin intermediul factorului cultural, a tratamentului jurisprudențial referitor la faptele ilicite/infracțiunile care afectează drepturile femeilor.

Finalmente, trebuie să precizăm că această lucrare redă, cu completările, modificările și actualizările necesare, textul tezei de doctorat susținute în anul 2016, sub coordonarea domnului Prof. univ. univ. dr. Nicolae Voiculescu, în cadrul Școlii Doctorale de Drept din cadrul Universității Titu Maiorescu București.

Capitolul I

Concepte transdisciplinare relevante pentru cercetarea drepturilor omului și a drepturilor femeii. Studiu asupra echivalențelor juridice

I. Precizări conceptuale

○ I.1. *Dificultatea de conceptualizare și operaționalizare: cultura, legea; cultura-legea; cultura legală*

Prin esența sa, termenul *cultură* dezvăluie o dificultate de *conceptualizare* și una de *operaționalizare* – cea de-a doua fiind cu necesitate o consecință a primei. În fața amplei literaturi de specialitate dedicată analizei conceptului în cauză, pare un demers anevoios găsirea sensului termenului de *cultură* și atribuirea unei contextualizări legale în favoarea acestuia.

Legat de dificultatea de conceptualizare, aceasta este reflectată prin tentativele doctrinare¹ de justă delimitare a termenului – tentative care au adus o reflectare epistemologică fără consecințe pragmatice răsunătoare. În acest sens, pot fi observate două direcții majore de interpretare a culturii: (1) *o direcție formalistă* – care conceptualizează noțiunea de *cultură* printr-o poziționare exterioară a individului – cultura desemnează un ansamblu de instituții sociale producătoare de semne și semnificații care au relevanță într-un anumit context social; (2) *o direcție subiectivă și intersubiectivă* – în temeiul căreia, cultura este consecința interpretării și poziționării individului față de produsele spirituale ale unei comunități date².

Evaluând cele două direcții de conceptualizare menționate, observăm că dacă direcția formalistă propune un individ pasiv în fața fenomenului cultural, acesta fiind evidențiat în postura unui simplu receptor al surselor culturale astfel cum ele au fost stabilite prin decizii (prezuate a fi) colective care s-au impus unilateral asupra sa, direcția subiectivă și intersubiectivă, pare a lăsa loc unei discuții mai profunde și mai rigurose articulate. Direcția subiectivă și intersubiectivă de conceptualizare a *culturii* mută centrul de interes în evaluare de la comunitate la individ, la puterea de reflecție a individului, respectiv la capacitatea acestuia de a se raporta la percepțiile unui alt membru al aceleiași comunități culturale astfel încât să își asigure o bună înțelegere a termenului. De la *cultura care se întâmplă* (perspectiva primei direcții), individul își asumă *cultura pe care o creează* (perspectiva celei de-a doua direcții).

Ne vom apropia de cea de-a doua direcție de conceptualizare a culturii datorită apanajului clarității adus în privința a două aspecte: (1) conceptualizarea subiectivă demonstrează direct implicația individului în producerea normelor culturale, (2) de aici consecința complexității și a dinamismului normelor culturale. Acestea din urmă sunt *complexe* deoarece depind de forul intern al individului, de interpretarea pe care individul o atașează normelor culturale. Pe de altă parte, normele culturale sunt *dinamice* pentru că ele apar în urma unui proces *constructivist* – care ia ființă prin interacțiunile pe care individul le dezvoltă în societate. Mai mult decât atât, nu putem nega că așezând individul în centrul procesului creator al normelor culturale, acestea din urmă trebuie să fie înțelese ca schimbătoare, ajustabile și supuse

¹ R. Michaels, *Legal Culture*, Forthcoming in Oxford Handbook of European Private Law, Basedow, Hopt, Zimmermann eds., Oxford University Press; N. Mezey, *Law as Culture*, The Yale Journal of Law & the Humanities, Vol.13, pp. 35-67; A. Sarat, J. Simon, *Beyond Legal Realism: Cultural Analysis, Cultural Studies, and the Situation of Legal Scholarship*, Yale Journal Law & the Humanities, vol. 13, 2001, pp. 3-31.

² N.J. Smelser P.B. Baltes, *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, New York, Elsevier, Pergamon Press, 2001, p. 8624.